

UDK 811.163.42'366.582:811.161.2'366.582:811.161.2'282.4'366.582

Izvorni znanstveni rad

Prihvaćen za tisak: 22. studenoga 2006.

Oblici prošloga vremena u hrvatskome, ukrajinskome i rusinskome jeziku

Oksana Timko-Đitko

U radu se uspoređuju oblici prošloga vremena u tri srodna jezika, od kojih su dva u bliskome dodiru. Analizirani jezici imaju zajedničkih obilježja, što je rezultat njihove srodnosti, ali je višestoljetna razdvojenost dovela i do određenih razlika. Međusobno se sva tri jezika ne razlikuju samo po važnosti navedenih kategorija u tvorbi oblika prošloga vremena, nego prije svega u broju oblika. Hrvatski ima najveći broj prošlih vremena (čak četiri), dok ukrajinski i rusinski imaju po dva, ali se pluskvamperfekt praktički ne rabi. Hrvatski je u sustavu oblika prošloga vremena arhaičniji u odnosu na druga dva jezika i zbog toga što je sačuvao punu paradigmu pomoćnoga glagola, te razlikovanje roda u množini, koju su ostala dva jezika izgubila.

1. Uvod

U ovome se radu uspoređuju oblici za iskazivanje prošloga vremena u tri srodna slavenska jezika: hrvatskome, ukrajinskome i rusinskome. U svakome je jeziku važnost i uvjetovanost svake od gramatičkih kategorija u tvorbi određenoga oblika različita. Kategorija vremena u sustavu glagola tijesno je povezana s drugim glagolskim kategorijama.

Kako su dodiri između južnoslavenskoga hrvatskoga jezika i istočno-slavenskoga ukrajinskoga prekinuti prije nekoliko stoljeća, današnje su podudarnosti tvorbe rezultat srodnosti koja je vidljiva i nakon toliko vremena. S druge strane, rusinski je standardizirao svoj jezik tek na ovim, južnoslavenskim, prostorima. Njegovi dodiri s istočnim i zapadnim slavenskim jezicima znatno su noviji. Prvi pisani dokumenti o naseljavanju grkokatoličkoga stanovništva na južnoslavenske prostore potječu tek iz 1745. godine. Sam se govor oblikovao na rubu ukrajinskoga jezičnoga područja, na granici s istočno-slovačkim i zapadnopoljskim govorima pa i obilježja svih

jezičnih razina koja je uveo u svoj standard imaju usporedbe s govorima tih jezika. Od toga vremena do danas svi su Rusini postali dvojezični, a jezik im je sve više potpadao pod utjecaj asimilacija. Danas je južnoslavenski utjecaj primjetan na svim jezičnim razinama, najočitije na leksičkoj, ali i na morfološkoj, tvorbenoj, kojoj je posvećeno vrlo malo radova.

2. Glagolske kategorije

U sva tri analizirana jezika u tvorbi oblika prošloga vremena važnu ulogu imaju kategorije lica, broja, roda, vida. Analizirani se jezici međusobno razlikuju ne samo po važnosti navedenih kategorija u tvorbi oblika prošloga vremena, nego prije svega u broju oblika. Hrvatski ima najveći broj prošlih vremena (čak četiri), dok ukrajinski i rusinski imaju po dva, s tim da se pluskvamperfekt praktički ne rabi, a neki ga ukrajinisti smatraju fakultativnim oblikom prošloga vremena (Rusanjivskij 1971: 262). Neobilježena se prošlost u ta tri jezika iskazuje perfektom (hrvatski) ili izmijenjenim, okrnjenim oblikom koji vodi porijeklo od perfekta (ukrajinski i rusinski).

2.1. Hrvatski

U hrvatskome je jeziku perfekt analitički oblik. Tvori se prezentom pomoćnoga glagola *biti* i glagolskim pridjevom radnim. Perfekt je u hrvatskome jeziku složeni oblik. Ima oblike broja, roda, lica, tako da pomoćni glagol iskazuje značenje broja i lica, a glagolski pridjev broja i roda. U neobilježenoj uporabi hrvatski se koristi nenaglašenim oblikom nesvršenoga prezenta pomoćnoga glagola *biti*: *Pisao sam, pisala si. . .*

Ako je iskazan subjekt, pomoćni glagol dolazi ispred glagolskoga pridjeva radnoga: *Ivan je pisao, ja sam pisao. . .*

2.2. Ukrajinski

U ukrajinskome su jeziku oblici prošloga vremena sintetički. Naime, perfekt je u praslavenskome bio složeni oblik prošloga vremena, spoj aktivnoga glagolskoga pridjeva koji se mijenjao prema rodu i broju s ličnim oblicima prezenta pomoćnoga glagola *biti*. Današnji je oblik prošloga vremena u ukrajinskome, kao i u svim istočnoslavenskim jezicima, doživio višestruke promjene. Prije svega nestao je pomoćni glagol, a time je nestala i mogućnost iskazivanja lica, nestala je razlika među rodovima u množini u samome obliku glagolskoga pridjeva. Tako današnji oblik prošloga vremena u ukrajinskome jeziku razlikuje samo jedninu i množinu. U jednini ima mogućnost razlikovanja roda, a tek se uz pomoć ličnih zamjenica razlikuju lica. Osim toga, u ukrajinskim se gramatikama particip aktivni naziva oblikom prošloga vremena, a ne glagolskim pridjevom aktivnim. On je već stotinama godina

izgubio obilježja pridjeva – padež, a sačuvao je (krnje) oblike roda i broja: *Я нусає, му нусаєа, му нусаєу...* (*Ja pysav, ty pysala, my pysaly...*).

S obzirom na to da bez uporabe zamjenice ukrajinski jezik ne razlikuje lica u prošleme vremenu te se bilo koji oblik prošloga vremena može odnositi na svako lice, pojedini znanstvenici danas smatraju da oblike prošloga vremena treba kvalificirati kao skrivene homonimijske lične oblike koji se dijele na sintaktičkoj razini (Kobiljanskij 1953: 70).

2.3. Rusinski

U rusinskome jeziku oblici prošloga vremena, krnjega perfekta, imaju dvojaku tvorbu. S jedne strane, kada je iskazan subjekt, perfekt se tvori bez oblika pomoćnoga glagola. Dakle, tvorba je srodna i istovjetna tvorbi u ukrajinskome: *Я нусає, му нусаєа, вони нусаєу...* (*Ja pisal, ti pisala, voni pisali...*).¹

I rusinski je particip kao i ukrajinski izgubio kategoriju roda u množini, tako da se rabe samo muški oblici za obilježavanje sva tri roda. Gubitkom pomoćnoga glagola izgubio je i kategoriju lica. Dakle, ova je tvorba vrlo srodna ukrajinskoj prema svim promjenama koje su perfekt promijenile u današnji oblik. Rusinski je tu samo arhaičniji po tome što je zadržao krajnje *-l* u obliku muškoga roda u jednini. U ukrajinskome je ono prešlo u *-v*. Tako je danas u rusinskome *Я нусає. Ту читає. (Ja pisal. Ti čital.)* prema ukrajinskome *Я нусає. Ту читає. (Ja pysav. Ty čytav.)*

U rusinskome jeziku postoji mogućnost neiskazivanja subjekta. Tada se perfekt tvori pomoću ličnih oblika pomoćnoga glagola *biti – быу*, osim u trećemu licu jednine i množine: *нусає сом, нусає шу, нусаєу зме, нусаєу єє* (*pisal som, pisal ši, pisali zme, pisali sce*). U njihovoj se tvorbi čak ni u ovim licima ne rabi pomoćni glagol: *нусає, нусаєу* (*pisal, pisali*).

Ovakvi oblici perfekta svojom su tvorbom bliski hrvatskim oblicima u kojima nije iskazan subjekt:

<i>jednina</i>	
hrvatski	rusinski
1. <i>pisao sam</i>	<i>нусає сом (pisal som)</i>
2. <i>pisao si</i>	<i>нусає шу (pisal ši)</i>
<i>množina</i>	
hrvatski	rusinski
1. <i>pisali smo</i>	<i>нусаєу зме (pisali zme)</i>
2. <i>pisali ste</i>	<i>нусаєу єє (pisali sce)</i>

¹U ukrajinskome jeziku postoji šestočlani sustav otvornika, tako da se prednji visoki otvornik [i] transliterira kao *i*, a nešto zatvoreniji i niži [ɨ] kao *y*. U rusinskome jeziku sustav je otvornika petočlan, tako da se prednji visoki otvornik [ɪ] transliterira kao *i*.

Oblici trećega lica jednine i množine u rusinskome jeziku nikada nemaju pomoćni glagol. Ovakvi oblici, premda strukturno bliski hrvatskome, nemaju kategoriju roda u množini, kao ni oni kod kojih je subjekt bio iskazan. Dakle, nisu se promijenila gramatička značenja glagolskoga pridjeva, promijenila su se samo obilježja koja iskazuju zamjenice — obilježje lica.

Paralele ovakvim oblicima perfekta možemo naći u jugozapadnim dijalektima ukrajinskoga jezika. “Na cijelome južnokarpatskome jezičnome prostoru prošlo se vrijeme tvori uz pomoć davnoga participia preterita te pomoćnoga glagola *jesmь* u ličnim oblicima” — napisao je Panjkevič (1938: 313) u svome radu “Товори Підкарпатської Русі і суміжних областей”. Tako se na tome području perfekt iskazuje na dva načina. Prvi je particip preterita + *iem* (bez lične zamjenice koji se spaja s participom: *chodilem*, *robjuiem*, *robjuies*, *roblylsmе*, *roblylste*, *ony roblyly* (str. 314). Drugi je analitički, tj. samo particip preterita s ličnom zamjenicom, dakle oblik identičan standardu: *ja chodyl / ja codyu*, *vin robyu* (str. 324–325).

3. Obilježja lica

Poriijeklo suvremenih sastojnica iz prvoga načina tvorbe *-iem* (*-im*), *-m*, *-es*, (*-is*), *-s*, *-smo*, *-ste* izvodi se iz ostataka davne paradigme atematskoga glagola *iecmь*. On je, kao što je poznato, u standardnome ukrajinskome tijekom višestoljetnoga povijesnoga razvoja nestao iz oblika prošloga vremena, reduciravši se u *ie* za sve oblike lica jednine i množine. Taj jedan oblik ne može služiti kao pokazatelj lica (ne iskazuje gramatičku kategoriju lica), zato se u glagolskim oblicima za prvo lice jednine dodaje još karakteristično *-m* (*pysav-iem*), koje je nekad pokazivalo prvo lice; između njih je *s* (*ie-s-m*) nestalo jer nije imalo nikakvu semantičku ulogu. Karakteristično je da se u prvome licu muškoga roda čuva *-iem*, ili njegova varijanta *-im*, a u istome licu ženskoga roda prisutno je samo *-m*. To je stoga jer u ženskome rodu particip glavnoga glagola završava otvornikom *-a* (*pysala-m*). Došlo je do hijata (*ae*). Ispalo je *e-* koje nije iskazivalo nikakvo značenje, otvornik *-a* nije mogao ispasti jer je on bio nastavak: pokazatelj kategorije roda i broja. Samo *-m* može iskazivati kategoriju 1. lica jednine, u potpunosti zamjenjujući zamjenicu *ja*. To se vidi i iz toga da se on može odvojiti od glagolskoga oblika, mijenjati mjesto u rečenici, spajati se s drugim riječima, riječju — ponaša se kao pomoćni glagol u hrvatskome jeziku (Kobiljanskij 1953: 70):

A što-m kazav! Tak-im go ne vzjav z soboju (sobov). Durnyj-im buv, šče malyj. Sam-im musyv t'agnuty. Ale-m kazala, ne jdy tudy. De-m bula? Doma. Ne raz-im ty toto kazala, ale-s ne sluhav.

Slično je i u drugome licu jednine. Ostatak staroga oblika *ecu/ecь*, *ecь*, ili depalatalizirane *ies* dodaje se glagolskome obliku prošloga vremena,

koji sam po sebi ne iskazuje lice. Tako element *ies* zamjenjuje zamjenicu *ti* (Panjkevič 1938: 315): *čytav-iesv, čytala-sv. De-s buv? De-s hodyv? De-s hodyla? Čomu-s ne pryjšov? Mig-ies mu skazaty. Jak-is robyla, tak i maješ.*

Takav je odnos i u 1. i 2. licu množine, gdje su od starih *есмо, есте* ostali *-smo, -ste*, kod hijatskoga spoja sa glagolskim nastavkom *-y* s inicijalnim *ie-* ono ispada: *hodyly-smo, hodyly-ste. Obydva-smo tam stojaly. To-smo sobi pro toto pobalakaly. Zabliz'ko-ste staly. De-ste ce kupuvaly? U kogo-ste buly? Ničogo-ste ne vydily? Kil'ko-ste daly? Ako riječ završava zatvornikom, komponente dobivaju inicijalno *i-* (ili *ie-*): *Tak-ismo do nočy dočykaly. Ščos'-iste pomarnily...* (Panjkevič 1938: 317).*

U ukrajinistici je često ova pojava objašnjavana utjecajem poljskoga jezika. Međutim, još je Potebnja (prema Kobiljanskij 1953: 69) smatrao da se oni fonetski razlikuju od odgovarajućih oblika poljskoga jezika. Osim toga, ovi oblici nisu slučajni, a danas su sasvim uobičajeni i vrlo česti u zapadnoukrajinskim dijalektima. Oni obuhvaćaju veliki dio današnje zapadne Ukrajine da bi se mogli smatrati samo posuđenicama. Zato se u ovome radu smatraju ostacima nekadašnjih oblika perfekta. Za ove dijalekte to nije ne- uobičajeno jer vrlo često čuvaju arhaične oblike (ostatke futura II), kao što to možemo vidjeti i u nekim drugim glagolskim oblicima. Takva su obilježja kod njih prisutna na fonetskoj i leksičkoj, a ne samo na morfološkoj razini.

Potvrda tome da pomoćni glagoli u ovim oblicima daju različitosti na semantičkoj razini može se naći u eliptičnim odgovorima s glagolom *biti*. Tako će na pitanje: *Jesi li napisao zadaću?* u hrvatskome jeziku biti sasvim uobičajen odgovor *Jesam*. U rusinskome jeziku, bez obzira što postoje oblici s pomoćnim glagolom u perfektu, odgovor na ovakvo pitanje bit će uvijek iskazan glagolskim pridjevom, kao i u standardnome ukrajinskome. U ukrajinskome je to: *Тu написав домашнє завдання? Написав. (Ту написав домашн'є завдан'а? Написав.)* U rusinskome je to: *Тu написал? / Написал или задачу? Написал сом. / Написал. (Ti napisal? / Napisal ši zadaću? Napisal som. / Napisal.)* Bez obzira što pitanje može biti postavljeno s pomoćnim glagolom ili bez njega, odgovor je uvijek iskazan samo glagolskim pridjevom.

4. Pluskvamperfekt

Približno su jednake i razlike u načinima tvorbe pluskvamperfekta. Budući da se on tvori od perfekta pomoćnoga glagola *biti* i glagolskoga pridjeva radnoga, razlika nastaje jer se u hrvatskome jeziku perfekt pomoćnoga glagola *biti* tvori od participa glagola *biti* i ličnih oblika u prezentu glagola *biti*: *bio sam, bio si...*, u ukrajinskome perfekt pomoćnoga glagola sam je glagolski pridjev bez pomoćnoga glagola.

Ukrajinski jezik		Hrvatski jezik	
я писав був — ми писали були (<i>ja pysav був — my pysaly buly</i>)	—	bio sam pisao — bili smo pisali	
ти писав був — ви писали були (<i>ty pysav був — vy pysaly buly</i>)	—	bio si pisao — bili ste pisali	
він писав був — вони писали були (<i>vin pysav був — vony pysaly buly</i>)	—	bio je pisao — bili su pisali	

U rusinskome su jeziku kao i u perfektu moguća dva oblika pluskvamperfekta. Ako je iskazan subjekt, pluskvamperfekt se tvori bez oblika pomoćnoga glagola *biti*. I oblik mu je vrlo blizak standardnomu ukrajinskomu:

я бул писал — ми були писали	(<i>ja bul pisal — mi buli pisali</i>)
ти бул писал — ви були писали	(<i>ti bul pisal — vi buli pisali</i>)
вон бул писал — вони були писали	(<i>von bul pisal — voni buli pisali</i>)

И дїдо ище спал, лем баба уж *була станула* и робела по хижи.

(I d'ido išče spal, l'em baba už *bula stanula* i robela po hiži, Ramač 2002: 125.)

Kada subjekt nije iskazan, pluskvamperfekt se tvori ličnim oblicima perfekta glagola *biti*.

бул сом писал — були зме писали	(<i>bul som pisal — buli zme pisali</i>)
бул ши писал — були сце писали	(<i>bul ši pisal — buli sce pisali</i>)
бул писал — були писали	(<i>bul pisal — buli pisali</i>)

Oblik pluskvamperfekta koji se u hrvatskome jeziku tvori od imperfekta pomoćnoga glagola *biti* i pridjeva radnoga glagola koji se spreže: *bijah/bjeh čitao, bijaše/bješe čitao*. . . nema paralela niti u ukrajinskome (a isto tako niti u jednome istočnoslavenskome jeziku), niti u rusinskome jeziku — imperfekt u tim jezicima davno je nestao. Osim toga, iako ukrajinski jezik rijetko rabi pluskvamperfekt, ipak je on u njemu u usporedbi s ostalim istočnoslavenskim jezicima najaktivniji jer se u ruskome sasvim izgubio, a u bjeloruskome se čuvaju samo ostaci.

U hrvatskome je jeziku upotreba perfekta stilski neobilježena. Iako je znatno rjeđi od perfekta, pluskvamperfekt se svojom uporabom ipak donekle izdvaja od ostala dva prošla vremena, vjerojatno zbog svoga jasno definiranoga značenja, a možda i jednostavnosti tvorbe.

5. Aorist

U hrvatskome se aorist rijetko pojavljuje, k tome je stilski obilježen. Drugo jednostavno prošlo vrijeme — imperfekt, još je rjeđe i znatno obilježenije nego sam aorist. Sve to pokazuje da je i u hrvatskome jeziku prisutna sklonost reduciranja oblika prošloga vremena.

Ostaci aorista čuvaju se još u jugozapadnim ukrajinskim dijalektima, tek u obliku pomoćnoga glagola u sklopu kondicionala: *ja byh pišov, mav byh d'aku, ne byh ja byv, čomu bym ne byv česnyj; buvbyh, bulabyh*. (Kobiljanskij 1953: 70). Čuvaju se i u narodnoj pjesmi: *Рубав бих калыноньку – не вмію, любив бих дивчиноньку – не смію*. (*Rubav byh kalynon'ku – ne vmiju, l'ubyv byh d'ivčion'ku – ne smiju*.)

Aorist ne postoji u standardnome ukrajinskome jeziku i u većini dijalekata, a nije sustavan u jugozapadnima u kojima postoji. Nepostojanje aorista ostavilo je traga u tvorbi drugih glagolskih oblika. Naime, pomoćni glagol *biti* u aoristu jedna je od sastavnica kondicionala I. i kondicionala II. Budući da je u ukrajinskome jeziku od aorista pomoćnoga glagola ostao samo okamenjeni oblik 2. lica jednine, on se danas rabi u svim oblicima jednine i množine. Upravo stoga ukrajinski jezik danas ne razlikuje lica u kondicionalu.

I u ovom slučaju situacija s rusinskim potpuno je ista, za oblike kondicionala I. i kondicionala II. rabi se samo oblik *bi* u svim licima.

6. Zaključak

Kao što je analiza oblika za obilježavanje prošloga vremena pokazala, hrvatski je jezik u sustavu oblika prošloga vremena arhaičniji od rusinskoga i ukrajinskoga. Osim što je uz perfekt i pluskvamperfekt sačuvao i oblike za imperfekt i aorist, sačuvao je i punu paradigmu pomoćnoga glagola, te razlikovanje roda u množini, što su ostala dva jezika izgubila.

Iako se druga dva jezika od hrvatskoga zajednički razlikuju, među njima osim sličnosti postoje i razlike unutar oblika perfekta, te s njime podudarnih oblika u tvorbi pluskvamperfekta. One su rezultat zajedničkoga porijekla, ali i višestoljetne razdvojenosti. Razlike između ukrajinskoga i rusinskoga postoje u oblicima bez lične zamjenice. U njima rusinski rabi lične oblike pomoćnoga glagola, pa je tvorba perfekta bliska hrvatskoj. Kako takvi usporedni oblici postoje i u zapadnoukrajinskim jezicima, u rusinskome ih se prema istraživanjima u ovome radu smatra organskim oblicima koji su potvrđeni utjecajem južnoslavenskih tvorbi. Stoga rusinski jezik, kao i zapadnoukrajinski dijalekti, svjedoči o procesu kojim se ukrajinski jezik kretao do sadašnjega stanja.

7. Literatura

- Babić, S. i dr. (1991) *Povijesni pregled, Glasovi i oblici hrvatskoga književnog jezika, Nacrti za gramatiku*, Zagreb: HAZU.
- Barić, E. i dr. (1997) *Hrvatska gramatika*, Zagreb: Školska knjiga.
- Баймут, Т. В. и др. (1961) *Порівняльна грамати́ка української і російської мов*, Київ: Радянська школа, стор. 169.
- Білодід, І. К. и др. (1969) *Сучасна українська літературна мова. Морфологія*, Київ: Наукова думка.
- Загнітко, А. П. (1990) *Система і структура граматичних категорій дієслова*, Київ: НМК ВО стр. 39.
- Кобилянський, Б. В. (1953) “Про залишки перфекта в південно-західній групі діалектів української мови”, *Українська мова в школі* 3: 69–71: 70.
- Панькевич, І. (1938) *Українські говори Підкарпатської Русі і суміжних областей*, ч. I, Прага, стор. 324–325.
- Рамач, Ю. (2002) *Грамати́ка руского язика*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Русанівський В. М. (1971) *Структура українського дієслова*, Київ: Наукова думка.

Past Time Forms in the Croatian, Ukrainian and Russian Language

The time category in the verb system is closely connected with other verbal categories. Depending on the language, the categories of person, number, gender and aspect have an important role in the formation of past tense forms. The analyzed languages differ in the importance of those categories in the formation of past tense, but primarily with regards to the number of past tense forms. Croatian language has the highest number of past tenses (four), while Ukrainian and Russian language have only two (whereas the plusquamperfect is practically not used at all). The Croatian language preserves complete paradigm of auxiliary, as well as gender differences in plural, which is lost in the other two languages. Within the existing past tense forms, the analyzed languages have many common characteristics which result from their common past. However, several century long detachments have produced certain differences. Although genetically closer to Ukrainian, more than two centuries of contact with South Slavic languages has had an obvious impact on Russian language. Contrary to Ukrainian, Russian uses morphologically marked auxiliary forms when personal pronouns are not used, which is parallel to Croatian.

Ključne riječi: hrvatski, ukrajinski, rusinski, glagolski oblici, usporedba

Key words: Croatian, Ukrainian, Russian, verb forms, comparison